

Papp Adrienn

Az oszmán–magyar együttélés Budán a régészeti kerámiatárgyak tükrében

A Budán felszínre kerülő régészeti leletanyagban feltűnő a sokféleség, a meszes területéről származó tárgyak jelentős száma. A szakirodalomban ma már közhely, hogy kínai porcelánt és perzsa fajanszot is találunk a török kori leletek között, de az azokból kirajzolódó kapcsolatok rendszere még annál is sokkal összetettebb és sokrétűbb, mint amit eddig gondoltunk. A régészeti és művészettörténeti kutatás mára azonosította a főbb tárgycsoportokat és azok származási helyét.¹ Ebben a tanulmányban a korábbi vizsgálatokhoz képest kissé eltérő irányból kívánom megvizsgálni a budai leletanyagot. Annak bemutatása mellett, hogy milyen tárgyakat használtak a Budán élő oszmánok, azt is áttekintem, milyen kapcsolatrendszerek rajzolódnak ki a mindennapi használati tárgyak típusai alapján. Mindebből képet kaphatunk arról, milyen mértékig hatottak a környező magyarlakta területek vagy akár a Budán megmaradó magyar lakosság szokásai és használati tárgyai a Budán élő oszmánokra, illetve milyen új szokásokat, termékeket hozott az új népesség jelenléte.

A jelen elemzés során Buda mint város alatt mindazt a területet értem, amit a török korban egy egységként kezeltek, azaz a Várhegyet (amely magába foglalja a középkori királyi palotát és a középkori várost), a Duna és a Várhegy közötti területet, valamint a középkori Alhévíz és Felhévíz területét. A mai fővárosra vetítve a török kori város délen megközelítőleg a Rudas fürdőig, északon pedig a Komjádi uszodáig tartott.²

A kerámia leletanyag jellegének változásai jól mutatják a mindennapi élet szokásaiban bekövetkezett változásokat. Olyan anyagtypusról beszélünk, amely ebben a korszakban már könnyen elkészíthető és uralja az élet egyes tereit (elsősorban a konyhát). Ugyanakkor annyira olcsó termék, hogy írott adataink csak elvétve akadnak róluk, azok is főként a drágább, díszesebb tárgyakról szólnak. Ebből következően a háztartásokban használt kerámiák megismeréséhez a régészeti források nyújtják a legtöbb adatot.

A korszakból Budán felszínre kerülő releváns leletanyag mennyisége olyan nagyságú, hogy annak alapján már időbeli trendek is felvázolhatóak. A hódoltság százötven éve alatt Budán két nagy háborúorozat nyomán kerültek földbe tárgyak, általában a romeltakarításnak köszönhetően: először a tizenöt éves háború (1593–1606), később pedig a visszafoglaló háborúk (1684–1686) kapcsán.

¹ A teljesség igénye nélkül: Fehér 1959, 1968; Holl 1955, 2005; Gerelyes 1987a, 1987b, 1991; Gerelyes (szerk.) 1994; Kovács 1984, 1998, 2003.

² Végh 2015: A.3.4.es térkép.

Ezek mennyisége nem azonos: előbbihez jóval kevesebb leletegyüttes kapcsolódik, mint az utóbbihoz. A különbség egyik oka az, hogy 1686 után a város gyakorlatilag kiürült, minden törmeléket, az elmenekült, megölt vagy fogságba esett egykori lakosok tárgyaival együtt elplaníroztak: feltöltötték velük a város minden mélyedését, az egykori élelemtároló vermeket, kutakat, gödröket. Ezzel szemben a tizenöt éves háború után ugyanazzal a lakossággal folytatódott tovább az élet, így a romeltakarítás során a még használható tárgyakat kimentették, a vermeket pedig kitisztították. Éppen ezért fontos kutatásunk szempontjából a II. kerületben, a Bem tér nyugati oldalán húzódó telek, amelynek helyén a tizenöt éves háborúig virágzó városrész volt, de ekkor – vélhetően az ostromokhoz kapcsolódóan – házai elbontásra kerültek, gödreit, pincéit pedig törmelékkel töltötték fel. A terület feltárásakor hatalmas mennyiségű leletanyag került a felszínre a 16. század végéről, illetve a 17. század elejéről, amely lehetőséget teremtett egyrészt ennek a periódusnak a részletes megismerésére, másrészt összehasonlító vizsgálatokra, amelyekben az adott időmetszet reprezentatív példaként szolgált. Ennek a leletanyagnak az összevetése az oszmán foglalás előtti, illetve az 1686-ban földbe került leletanyaggal³ kirajzolja számunkra az időbeli változások tendenciáit. A régészeti leletek elemzése során tulajdonképpen ezt a két nagy háborúhoz kötődő idősíkot tudjuk pontosabban megragadni: ahhoz nincs elég adatunk, hogy megmondjuk, vajon a legkorábbi időszakra, az 1550-es évekre is jellemzők-e a század végi megállapítások, azonban a 16. és 17. század végi leletanyag között az eltérések már szignifikáns mértékűek.

Buda nagy lelőhely, a város leletanyagának a kutatásában főként az oszmán tárgyak azonosítása és bemutatása kapta a fő hangsúlyt⁴ és publikálásra került egy-egy leletegyüttes is;⁵ a régészeti tárgyi anyag kapcsolati rendszerének vizsgálata azonban mindeddig háttérbe szorult. Mivel Budán a 16. században még jelentős magyar lakossággal számolhatunk, első látásra nem tűnhet egyértelműen megállapíthatónak, vajon oszmán háztartáshoz kapcsolódik-e a leletanyag. A megmaradt magyar lakosság elhelyezkedése azonban jól meghatározható: a budai Várhegyen, főként annak északi részén éltek.⁶ Az elemzésbe bevont leletek azonban a Várhegy déli részéről, egyes esetekben a budai beglerbég jól azonosítható palotájából (amely épületegyüttest a régészeti szakirodalom pasa palotaként emlegeti),⁷ vagy az oszmánok által alapított városnegyedből, a Jeni mahalléból, valamint a külvárosokból származnak.⁸ 1541 után nincs adatunk arra, hogy ezeken a területeken magyar lakosság élt volna, a török kor kezdetétől az újonnan érkező oszmánok telepedtek le itt.

³ Tóth 2011; Kolláth 2023.

⁴ Gerelyes (szerk.) 1994; Holl 2005; Komori 2017.

⁵ Gerelyes 1991; Bencze–Papp 2004; Tóth 2011. Az eddigi legnagyobb anyagközlés pedig tavaly jelent meg: Kolláth 2023.

⁶ Lásd Sudár Balázs tanulmányát ebben a kötetben.

⁷ Papp 2013.

⁸ Fekete 1944: 82. oldal után kötve.

A tizenöt éves háború időszakából származó, oszmán lakossághoz kötődő leletegyüttesekben egymás mellett szerepelnek oszmán és közép-európai jellegű tárgyak. E két kategória használata a hazai szakirodalomban nem megszokott, de máshonnan ismerünk rá példát: Vesna Bikić az általa közölt belgrádi leletanyag elemzésében jól megfoghatóan elkülönített közép-európai és oszmán csoportokba sorolt tárgyakat (illetve ezeken túl egy harmadik, szerb csoportot is leírt).⁹ Köztudott, hogy az oszmán hódítással nem szűnt meg a középkori Magyar Királyság egykori területén belül a gazdasági kapcsolatok hálója.¹⁰ Ennek megfelelően a budai leletek között is nyomon követhetőek mindazok az újítások, változások, amelyek az Oszmán Birodalmon kívüli magyar területeken megfigyelhetőek. Ezeket a középkori Magyar Királyság területéhez kötődő gyökerekkel rendelkező tárgyakat nevezem közép-európai jellegű tárgyaknak. Pontos készítési helyük nem feltétlenül meghatározható, de egységes jellemzőjük, hogy létrejöttük a középkori Magyar Királyság területén egykor jellemző tárgyi kultúra tovább élésének és az ottani változások követésének köszönhető, így sokszor felfedezhetőek rajtuk a szomszédos (például osztrák vagy lengyel) területeken felbukkanó újítások hatásai is, mint a galléros és kihajló perem megjelenése, illetve a felületképzések és a díszítési technikák változásai.¹¹ Mindazonáltal a jelen elemzésben ennek a tárgycsoportnak fő jellemzője a helyi középkori alapokon végbement organikus továbbfejlődés. Akár magyar tárgyaknak is nevezhetnénk ezeket, már csak azért is, mert használatuk a magyar lakosság körében is dokumentálható, egyes esetekben azonban bizonyosan tudjuk, hogy készítésük nem a magyar etnikumhoz (hanem például a habánokhoz) köthető.

Az oszmán jellegű tárgyak szintén sokrétűek, de egységes jellemzőjük, hogy az oszmán hódítás előtt maximum elvétve voltak jelen a Magyar Királyság területén. Az általánosan használt definícióval ellentétben, amely szerint az oszmán kultúra a birodalmi elit sajátos, etnikumok feletti kultúrája,¹² oszmán jellegű leleteken ebben az elemzésben minden olyan tárgyi emléket értek, amely az oszmán hódítás nyomán jelent meg a középkori Magyar Királyság területén. Ezeknek a tárgyaknak az eredete eltérő lehet: vannak, amelyek a Balkánhoz kapcsolódnak, mások a birodalom távoli területeiről érkeztek a hódoltságba.

A tizenöt éves háború időszakában földre került, oszmán lakossághoz kötődő leletegyüttesekben már egyaránt megtaláljuk mindkét csoport tárgyait, azaz ugyanabban a háztartásban használtak közép-európai és oszmán jellegű

⁹ Bikić 2003: 105–115.

¹⁰ Pálffy 2010: 226–227.

¹¹ Kolláth 2014: 55–56; Kolláth 2017: 316–317. Az oszmán–magyar határ gyakori változása miatt a kategóriát az alapján is reménytelen lenne elnevezni, hogy melyik korabeli államalakulat uralma alatt állt a műhely, ahol készültek, hiszen ugyanaz a műhely olykor az egyik, majd másik államhoz is tartozhatott. Az osztrák területeken megjelenő újdonságokról lásd Kaltenberger 2009.

¹² Fodor 1995.

1. kép. Török kori fazekak Budáról

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum. Fotó: Keppel Ákos.

kerámiákat is.¹³ Egyes tárgytípusok között kimondottan a közép-európai tárgyak dominálnak, ilyenek például a fazekak. Ezek a leletanyagban kimondottan sűrűn előforduló tárgyak. A középkorban a kerámia leletanyag döntő többségét (75%-át) ezek az edények adták.¹⁴ Ez az arány a kora újkorban megváltozott, a budai kerámialeleteknek már csak közel a harmada sorolható a fazékfélék közé; hasonló arányban jelennek meg a tálak/tányérok (tálas edények) és némileg kisebb arányban a korsók/kancsók (folyadéktároló edények).¹⁵

A tizenöt éves háború idején földbe került, oszmán lakossághoz kötődő fazekak túlnyomó többsége világos, fehéres vagy sárgás anyagú, belső oldalukon mázas edény (1. kép, 1. tárgy), megtaláljuk közöttük a legújabb módon elkészített és osztrák területekhez kapcsolható (ívesen kihajlító peremű, kifogatolással elsimított felületű) formákat is (1. kép, 4. tárgy).¹⁶ Kisebb részük mázatlan, ezek között még jelen vannak a középkor óta használt grafitos anyagú, úgynevezett

¹³ Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a Honvédelmi Minisztérium főparancsnokság területén (Dísz tér 17.) Bencze Zoltán feltárása (Gerelyes 1987; Bencze–Papp 2004), illetve a Bem tér 3.–Feketesas utca 4. szám alatti telken feltárt leletek, amelyek feldolgozása még folyamatban van.

¹⁴ Takács 1996.

¹⁵ Kolláth 2023 nyomán. Meg kell jegyezni, hogy az alföldi leletanyag feldolgozásakor Lajkó Orsolya azt tapasztalta, hogy a fazékfélék közel felét tették ki a kerámia leleteknek (Lajkó 2015: 49, 43).

¹⁶ Kaltenberger 2009: 354.

2. kép. Török kori tálak és tányérok Budáról

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum. Fotó: Koppel Ákos.

bécsi fazekak is (1. kép, 3. tárgy),¹⁷ de már megjelenik egy új, oszmán jellegű fazék is, az úgynevezett bosnyák fazék (1. kép, 5. tárgy). A fazekak között ez utóbbi az egyetlen típus, ami nem jellemző a korszakban a magyarlakta településekre és Budán oszmán környezetben is elenyésző az aránya (az összes fazéktöredék mindössze néhány százaléka). Ez egy archaikus formájú, anyagú és készítménytechnikájú edény, amelyre talán a „bosnyák fazék” elnevezésű étel elkészítéséhez volt szükség; ezt a Balkánon még ma is ilyen edényben, bár modern sütőben készítik.

Ellentétben a közép-európai tárgyak dominanciáját mutató fazekakkal, egyes tárgytypusokat kimondottan az oszmán jellegű tárgyak uralnak. Ilyenek a tálak, amelyeknek a döntő többsége úgynevezett talpastál (2. kép, 1., 2., 4. tárgy). Ez a típusú tál idegen a magyar leletanyagban, bizánci formák tovább élését mutatja az Oszmán Birodalomban: vöröses anyagú, vastag falú edény, amely talpát esztergálással alakították ki. A leletanyag táljai leggyakrabban ilyen talpastálak, talán azért, mert a 16. század közepén, a török kor kezdetén a közép-európai mindennapi életben még nem terjedtek el a kerámia tálak és tányérok. Dísztálak és tányérok természetesen már korábban is voltak, mint például az itáliai majolika tárgyak (2. kép, 6. tárgy), azonban az egyszerű, mindennapi használatban lévő

¹⁷ A 17. században már osztrák területeken sem gyakoriak a grafitos anyagú tárgyak, Budáról is ekkor tűntek el, vélhetően összefüggésben a gyártás visszaesésével vagy teljes elmaradásával. Kaltenberger 2009: 750–785.

3. kép. *Függesztőfüles tányér Budáról*

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum. *Fotó:* Tihanyi Bence.

tálak inkább fából, mintsem kerámiából készültek.¹⁸ A Budára érkező oszmánok, akik körében az étkezési kultúra szerves részét képezték a kerámia tálak, hosszú ideig nem találtak helyi alternatívát ezen talpastálak helyett.

A leletanyagban a 17. század folyamán látszik változás: a visszafoglaló háborúk leletei között már sok talp nélküli, függesztőfüles tányért találunk (2. kép, 6. tárgy; 3. kép). Ezek egyértelműen a nyugati formakincset követik, amely egyre nagyobb teret kapott az oszmán háztartásokban is. Teljesen sohasem szorította ki a talpastálakat, de a sgraffito díszes talpastálak (2. kép, 4. tárgy) eltűnnek és helyettük már a népi kerámiából jól ismert írókázott tányérok (2. kép, 5. tárgy) kerülnek elő oszmán környezetből is. Azonban a díszítetlen, egyszínmázos talpastálakra továbbra is szükség volt, gyakori elemei a leletanyagoknak, míg az egyszínmázos tányérokkal ebben az időben még csak ritkán találkozunk. Mindent összevetve a tányérok jelenléte díszítésüktől függetlenül korántsem lett domináns: a tálaló edényeknek még a korszak végén is 80%-át tették ki a talpastálak, míg csak 20%-uk volt talp nélkül készült tál és tányér.¹⁹

A korsók és kancsók világában lényegesen változatosabb a kép. Folyadékok tárolására alkalmas edényt az Oszmán Birodalomban (4. kép, 2., 3., 5. és 6. tárgy) és Közép-Európában (4. kép, 1., 4. és 8. tárgy) is készítettek kerámiából, így a formakincs igen gazdag és a leletanyagban mindkét típus megjelenik. Van egy speciális oszmán forma, a kiöntőcsöves korsó (4. kép, 3. tárgy), ami csak elvéve fordul elő a magyar lakossághoz köthető anyagban, ám az oszmánok által lakott területeken jellemző. Ennek köze lehet az iszlámban előírt rituális mosdáshoz használt ibrikhez, azonban nem egyértelmű, hogy mindegyik kerámia kiöntőcsöves korsó használatban volt-e a rituális mosakodás során, vagy egyes

¹⁸ Roesdahl–Verhaeghe 2011: 190, 194.

¹⁹ A Kolláth Ágnes által feldolgozott Szent György téri és a Tóth Anikó által közölt Csikósudvarban feltárt leletek alapján.

4. kép. Török kori korsók Budáról

Forrás: Budapesti Történeti Múzeum. Fotó: Keppel Ákos.

daraboknak ettől teljesen független funkciója volt. A kancsók között a 17. században újdonságként feltűnnek a habán termékek,²⁰ amelyek a Magyar Királyság területéről érkeztek Budára. A visszafoglaló háborúk korában a korsók közel 60%-a sorolható az oszmán és 40% a közép-európai jellegű tárgyak közé.

A fentiekből látható, hogy a budai oszmán lakosság a korszak végére mindenképpen, de már a 16. században is jelentős mértékben használta a helyi vagy a környező területek formakincsét tükröző fazekastermékeket. Főként azokban a tárgytipusokban maradt meg az oszmán túlsúly, amelyeknek a korban nem létezett közép-európai alternatívája. Hasonló tendencia, vagyis a közép-európai jellegű tárgyak hangsúlyos jelenléte figyelhető meg Belgrádban is a 17. század végén. Feltűnő különbség azonban a két települést vizsgálva, hogy Budán nagyon kicsi a mázatlan edények aránya, míg Belgrádban ezek a fazekak és korsók között is jelentős arányban megtalálhatóak voltak, gyakran a szerbként meghatározott leletek között.²¹ Ugyancsak hiányoznak ott az írókázott termékek, a függesztőfüles tányérok és a habán edények – ez utóbbiak budai jelenlétét tehát kimondottan a magyar területek hatásának tulajdoníthatjuk.²²

²⁰ A morva területekről betelepült anabaptista közösséghez köthető ónmázás fajansz termékek. Krisztinkovics 1962; Ridovics 2002.

²¹ Bikić 2003: 96–105.

²² Mindezek a város Habsburg kézre kerülése után jelennek meg belgrádi leletanyagban és a 18. századtól jellemzőek. Vesna Bikićnek a belgrádi török kori leleteket közlő publikációjában nem találunk ilyen tárgyakat, de az oszmán korszak után megjelentek a városban. Bikić 2003, 2012; Bikić 2019: 185–188. Marija Biratsevics publikációjában láthatunk egy 15. századra datált mardaras tálat, de ma ezt a belgrádi kutatás is a város Habsburg korszakára datálja (Biratsevics

Természetesnek tarthatjuk, hogy az oszmán lakossághoz kötődő leletegyüttesben jelen vannak a birodalmon belül készült dísztárgyak, mint például az izniki fajansz edények (2. kép, 7. tárgy), vagy a sgraffito díszes talpastálak (2. kép, 4. tárgy). Ezek a tárgyak azonban csak a 16. századi leletegyüttesekben figyelhetőek meg, a 17. század végén már nem voltak használatban, míg – ahogy fentebb jeleztem – a tizenöt éves háború időszakában már megjelentek a nyugati típusú tányérok és korsók kerütek felszínre.²³ A 17. század végi leletegyüttesekben nagy számban megtalálhatóak német, lengyel és természetesen az észak-magyarországi régióból származó írókázott tányérok is.²⁴ Érdekes módon ugyanez a díszítési technika a korsók körében Budán sokkal kevésbé jellemző, csak elvétve kerül felszínre egy-egy darab.

A 17. század folyamán a díszes korsók között is újabb termékek jelentek meg, mégpedig az ónmázás habán korsók (4. kép, 7. tárgy).²⁵ Bár ezek az Észak-Magyarországon letelepült morva anabaptista kézműves mesterek tálakat, palackokat is készítettek, az oszmán Budán műhelyeik termékei közül csak korsókat, kancsókat és hozzájuk tartozó fedőket találunk. A habán termékek díszítése között jellemzőek a növényi motívumok, de az ember- és állatábrázolások sem ritkák. Budán azonban csak a növényi vagy geometrikus motívumokkal díszített tárgyak jelennek meg, igazodva a muszlim lakosság igényeihez.

A 17. században a híres izniki kerámiaműhelyek ugyan lehanyaglottak,²⁶ de sgraffito díszes tálak továbbra is készültek a Balkánon.²⁷ Az írókázott dísztányérok és a habán korsók fent említett előretörése a budai díszedények körében az izniki díszkerámiákat és a sgraffito díszes talpastálat szorította ki, illetve helyettesítette. Keleti importtárgyként ebben az időszakban a kínai porcelánok maradtak meg, valamint a kávéscsészék, amelyek Anatóliából, a Közel-Keletről és Perzsiából is érkeztek – követve a kávézás szokásának berobbanását az oszmán kulturális életbe, amely az 1560-as évekre tehető.²⁸ Összességében a hódoltság korának végére a díszedények tekintetében egyértelmű a közép-európai tárgyak (tálak, tányérok, korsók) túlsúlya, míg az összes tárgy vonatkozásában Budán a közép-európai és az oszmán jellegű tárgyak közel fele-fele arányban vannak jelen.

A leletanyag szerkezetén túl egyes tárgyak esetében is élénk egymásra hatás figyelhető meg. A tizenöt éves háború leletanyagában számos, feltételezhetően magyar fazekas által készített talpastál található (2. kép, 3. tárgy). Ezek a fentebb

---

1970: 90, a 208-as katalógusszámú tányér, 96. kép). Ezt az adatot ezúton is köszönöm Vesna Bikićnek.

²³ A wrocławai (boroszlói) írókázott tányérok feldolgozását Pawel Duma végzi, akinek ezúttal is köszönöm az adatokat. A budai tányérok párhuzamai láthatóak (például Chorowska–Caban–Duma–Piekalski–Gomułka 2018: 259).

²⁴ Papp 2023.

²⁵ Számos évszámú darab is köthető a 17. századhoz. Ridovics 2002: 68–69.

²⁶ Atasoy–Raby 1989: 273.

²⁷ Bikić 2003: 134–145.

²⁸ Sudár 2009: 368.

bemutatott tárgyakkal ellentétben mindig fehér anyagúak, vékony falúak (amely a magyar fazekak jellemzője) és elkészítési technikájukra jellemző, hogy a talpukat külön szalagként formázták meg és úgy illesztették az edény aljára. Ezeknek a fehér anyagú talpastálaknak az alakja utánozza az oszmán tálak formavilágát, tagolatlan (2. kép, 1. és 2. tárgy) vagy vízszintesen kihúzott peremű (2. kép, 4. tárgy) darabok is találhatóak közöttük. A legfurcsább példák Szécsényben kerültek elő, ahol még a díszítésük is a késő reneszánsz magyar edényművességre jellemző úgynevezett metéltmázás díszítés volt.²⁹ Hasonló fehér anyagú talpastálak viszont a visszafoglaló háborúk leletei között már nem találhatóak meg. A magyar fazekasok szemlátomást időközben felhagytak ennek az edénytípusnak a készítésével, míg az oszmán fazekasok nem változtattak a jól bevált anyaghasználaton és készítési módszeren.

A sűrke korsók eloszlása is felvet érdekes kérdéseket, amelyek megnyugtató megválaszolásához azonban még szélesebb körű kutatásra van szükség. A korszakban többféle formájú és készítéstechnikájú redukált égetésű korsót használtak,³⁰ némelyiket fényesre polírozták, másokat egyáltalán nem (4. kép, 2., 4. és 6. tárgy). Az említett Bem téri ásatáson azt tapasztaltuk, hogy a 17. századi oszmán leletanyagokra oly jellemző polírozott sűrke korsót (4. kép, 6. tárgy) nem találunk a leletek között. Gerelyes Ibolya a visegrádi leleteket feldolgozó tanulmányában már korábban is felfigyelt arra, hogy vannak olyan oszmán leletegyüttesek, ahonnan ez a tárgytípus hiányzik.³¹ Ő ezt a használati szokások regionális különbségére vezette vissza, azonban a Budán a 1680-as években földre került leletek között nagy számban kerültek felszínre polírozott sűrke korsók, éppen ezért valószínű, hogy inkább időbeli és nem pedig térbeli változásról lehet szó. Ezt erősíti, hogy az említett visegrádi leletegyütteseket is a 16. század végére keltezük. A korsótípus párhuzamait megtaláljuk Belgrádban, vagy akár más balkáni területeken is, ahol azonban precízebb datálásukra még nem nyílt lehetőség.³²

A sűrke korsókkal kapcsolatban további különös jelenségeket is regisztrálhatunk. A 16. századi magyarlakta településeken (Türkeve-Móric, Ete) már használtak polírozott sűrke korsókat, amelyeknek azonban a formája és a polírozás jellege eltér a fent említett oszmán tárgyakétól.³³ Ezeknek kiöntőcsövük is volt, amelyek függőleges állásúak és egyenesek voltak, és minden esetben egy kis támasszal az edény nyakához is kapcsolták őket (hasonló budai lelet: 4. kép, 8.

²⁹ Mordovin 2016: 326–330.

³⁰ A sűrke színt a kora újkori fazekasok az edények redukációs égetési módszerével érték el: a kemencét az égetési periódus végén lezárták, így megszüntetve az oxigénutánpótlást. A fényezett felületet ettől függetlenül, az edény megformálásának záró szakaszában érték el, amikor is annak felületét egy eszközzel erőteljesen besimították. Az így előkészített edényt utána vörösrre vagy sűrkére is kiégethették. A hódoltságban előfordul mindkettő, de a vörös változat csak elenyésző arányban. A sűrke feltételezhetően a fémedényeket utánozta, amire az edények alakja is utal. Kolláth 2017: 307–309.

³¹ Gerelyes 1987a: 175.

³² Bikić 2003: 145–150; Fehér 1959: 124–126.

³³ Méri 1954: XXXV/5.kép; Miklós–Vizi 2017.

tárgy).³⁴ A pénzleletes, tehát viszonylag pontosan datálható edények tanúsága szerint ilyenek már az oszmán foglалás előtt is készültek: Túrkeve határában például 1530-as záróverettel került felszínre egy ilyen korsó.³⁵ Ahogyan korábban már említettem, az oszmán leletanyagban kimondottan sok kiöntőcsöves korsó van, de ezeket egyrészt vörös anyagból készítették, másrészt sohasem kapcsolták az edény nyakához. Budán, a 16. század végére keltezhető leletegyüttesekben felszínre kerültek olyan szürke, de nem polírozott kiöntőcsöves korsók, amelyek kiöntőcsöve leginkább a magyarlakta területek szürke korsóival rokonítható – a korsók testének és szájának a formája azonban a vörösre égett korsókéval mutat hasonlóságot. Vannak más átmeneti megoldások is: olyan nem polírozott szürke kiöntőcsöves korsók, amelyek megformáltsága, testének és kiöntőcsövének alakja alapján nehéz lenne elképzelni, hogy ugyanabban a műhelyben készültek volna, ahol a vörösre égett darabok. Összességében ezek a 16. századi, nem polírozott, szürke kiöntőcsöves korsók önálló csoportnak tekinthetők, amelyek a magyarlakta településeken láthatóakhoz hasonlóan készültek, de talán a fehér anyagú talpastálaknál látott módon magyar mesterekhez is kapcsolhatjuk őket.³⁶

* * *

Ahogyan a tanulmányban fentebb említettem, a 16. században megfigyelhető átmeneti formák az oszmán és közép-európai tárgyak között a 17. században már nem jellemzőek: a magyar és oszmán mesterek maradtak a saját hagyományaiknál. Az oszmán háztartásokban viszont az oszmán jellegű tárgyakkal együtt rendszeresen használták a közép-európai jellegű tárgyakat is. Ezek magas arányát mindenképpen össze kell kapcsolnunk a sajátos hódoltsági helyzettel, ahol a magyarlakta területekbe ágyazott oszmán lakosság számára természetessé vált e tárgyak használata. Úgy tűnik, hogy amire volt helyi alternatíva, azt szívesen átvették. Az asztali edények nagyon érzékenyek a divatra: más korszakok és területek régészei is azt tapasztalták, hogy az újítások könnyen és gyorsan megjelentek a tálak és korsók körében. Sokkal statikusabbnak bizonyul általában a konyhai edények, fazekak formakincse, ezek nagyon lassan és nehezen változtak meg.³⁷ Ehhez képest Budán azt látjuk, hogy a konyhai edények terén is nagy a változás, ami intenzív kapcsolatot és hatást feltételez. Ezt egészítette ki az a jelenség, hogy a hódoltság és azon belül Buda magyar lakosságának kapcsolata nem szakadt meg a hódoltságon kívüli magyar és egyéb közép-európai területekkel, így a korszak európai újításai szinte azonnal megjelentek Budán az oszmán háztartásokban is.

³⁴ A kiöntőcsöves, polírozott korsók úgy tűnik, a 17. században már nem jellemzőek a magyar településeken. Továbbra is voltak polírozott korsók, de kiöntőcső nélkül.

³⁵ Parádi 1963: 210.

³⁶ Belgrádból a típus polírozott szürke, valamint nem polírozott vörös anyagú változata ismert. Bikić 2003: 50, 52.

³⁷ Takács 1996: 150.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Atasoy, Nurhan – Raby, Julian 1989: *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey*. London.
- Bencze Zoltán – Papp Adrienn 2004: Török kerámia egy Dísz téri sziklagödör feltárásából. *Budapest Régiségei* (38.) 35–49.
- Bikić, Vesna 2003: *Gradska keramika Beograda (16–17. vek.)*. Beograd.
- Bikić, Vesna 2012: The Haban Pottery from the Belgrade Fortress: Archaeological Contexts, Chronology, Decorative Designs. *Starinar* (62.) 205–227. <https://doi.org/10.2298/STA1262205B>
- Bikić, Vesna 2019: New Goods for a New Society – Belgrade and Habsburg Central Europe. In: Bikić, Vesna (ed.): *Baroque Belgrade. Transformation 1717–1739*. Belgrade, 161–195.
- Biratsevics, Marija 1970: *Szrednovekovna keramika*. Beograd.
- Chorowska, Małgorzata – Caban, Mariusz – Duma Paweł – Piekalski, Jerzy – Gomułka, Izabela 2018: In the Shadow of Hatzfeldt's Palace and St Adalbert of Prague Church: Preliminary Excavation Results of the Residential Block between Nowy Targ Square and Wita Stwosza Street in Wrocław, Poland. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* (60.) 2. 241–263.
- Fehér Géza, ifj. 1959: A pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* (4.) 103–150.
- Fehér Géza, ifj. 1968.: Esztergom-szenttamáshegyi feliratos edények. *Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* (1.) 329–339.
- Fekete Lajos 1944: *Budapest a törökkorban*. Budapest.
- Fodor Pál 1995: Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról. *Történelmi Szemle* (37.) 367–383.
- Gerelyes Ibolya 1987a: Török kerámia a visegrádi alsóvárból. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* ([7.]) 167–179.
- Gerelyes Ibolya 1987b: Sgraffito-díszes török kerámia az ozorai várkastélyból. *Folia Archaeologica* (38.) 247–261.
- Gerelyes Ibolya 1991: Török leletegyüttesek a budavári palotából (1972–1981). *Tanulmányok Budapest Múltjából* (23.) 21–75.
- Gerelyes Ibolya (szerk.) 1994: *Nagy Szulejmán szultán és kora. Katalógus*. Budapest.
- Holl Imre 1955: Külföldi kerámia Magyarországon, XIII–XVI. század. *Budapest Régiségei* (16.) 147–197.
- Holl, Imre 2005: *Lundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda*. Budapest.
- Kaltenberger, Alice 2009: *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich. II*. Linz.
- Kolláth Ágnes 2014: Nyugati eredetű fazekak az oszmán kori Budán. In: Rác Tibor (szerk.): *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*. Szentendre, 51–66, 367–369.
- Kolláth Ágnes 2017: A kora újkori redukált égetésű korsók eredetéről és típusairól. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina (szerk.): *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Budapest, 307–324.

- Kolláth, Ágnes 2023: *Typology and Chronology of Early Modern Pottery in Buda*. Budapest. https://doi.org/10.62150/KA_TCE.2023
- Komori Tünde 2017: Feliratos kínai porcelántöredékek Budáról és Egerből. *Magyar Régészet* (3.) tél. 41–49.
- Kovács Gyöngyi 1984: *Török kerámia Szolnokon*. Szolnok.
- Kovács Gyöngyi 1998: A barcsi török palánkvár kerámialelei. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* ([18.]) 155–180.
- Kovács Gyöngyi 2003: Jegyzetek a kanizsai vár 16–17. századi kerámialeleteihez. *Zalai Múzeum* (12.) 155–176.
- Krisztinkovics Béla 1962: *Haban Pottery*. Budapest.
- Lajkó Orsolya 2015: „Cserépén ismerem, minemű fazék volt...”. *Adatok a kora újkori edényművesség és a magyar népi kerámia eredetének kutatásához*. Szeged.
- Méri István 1954: Beszámoló a tiszalök–rázompusztai és túrkeve–mórici ásatások eredményéről II. *Archaeológiai Értesítő* (81.) 138–154.
- Miklós Zsuzsa – Vizi Márta 2017: Fazekasság egy hajdani dél-dunántúli mezővárosban. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi – Orosz Krisztina (szerk.): *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Budapest, 369–402.
- Mordovin Maxim 2016: Egy kora újkori kerámiatípus Szécsényből. In: Simonyi Erika – Tomka Gábor (szerk.): „A cserép igazat mond, ha helyette mi nem akarunk beszélni.” *Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. Budapest, 319–336.
- Pálffy Géza 2010: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest.
- Papp Adrienn 2013: Rövid összefoglaló a budai pasák palotájáról. *Budapest Régiségei* (46.) 167–185.
- Papp Adrienn 2023: Nyugati típusú tálak és tányérok a budavári karmelita kolostor fel-tárásából. In: Végh András (szerk.): *Befejezetlen történet. Tanulmányok Kovács Eszter emlékére*. Budapest, 319–327.
- Parádi Nándor 1963: Magyarországi pénzeletes középkori cserépedények. (XI–XVII. század). *Archaeológiai Értesítő* (90.) 205–251.
- Ridovics Anna 2002: A Magyar Nemzeti Múzeum habán kerámiái a 17–18. században. *Folia Historica* (23.) 1. 67–88.
- Roesdahl, Else – Verhaeghe, Frans 2011: Material Culture – Artefacts and Daily Life. In: Carver, Martin – Klápšte, Jan (eds): *The Archaeology of Medieval Europe. Vol. 2. Twelfth to Sixteenth Centuries*. Aarhus, 189–229. <https://doi.org/10.2307/jj.608161.9>
- Sudár Balázs 2009: A hódoltság meg a kávé. In: Császtvay Tünde (szerk.): *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek: Humanizmus és gratuláció*. Budapest, 368–371.
- Takács Miklós 1996: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.-14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (48.) 135–195.
- Tóth Anikó 2011: Török kori településrészlet a budavári palota Csikós udvarában. *Budapest Régiségei* (44.) 227–247.
- Végh András 2015: *Buda. I. kötet, 1686-ig*. (Magyar várostörténeti atlasz 4.) Budapest.